

LABORDA, Xavier (2012). *De retòrica: La comunicació persuasiva*.
Barcelona: Editorial UOC. 115 p.

Pensem tenint el llenguatge com a centre, perquè a través d'ell conformem els patrons de la realitat i la veritat. Per aquesta raó, la retòrica, o art de la persuasió mitjançant la paraula, és tan important: perquè ens dona el poder d'influir en la percepció del món dels altres i modificar així les seves actituds i conductes. Però també cal entendre la comunicació persuasiva com el resultat d'un procés històric, més enllà del diàleg i les estructures lingüístiques. Així, els gèneres discursius, els recursos retòrics i els protocols no s'entenen si no és com a productes històrics. Per això, hauríem de redescobrir la retòrica clàssica i veure'n les estretes interrelacions que manté amb la política, l'educació, la literatura i l'art de la conversa, tant ahir com avui. No oblidem, a més, que l'interès per conèixer i controlar el nostre comportament comunicatiu és ben actual, perquè la nostra societat està envoltada per la publicitat, l'activitat persuasiva per excel·lència de la modernitat.

Amb aquestes reflexions Xavier Laborda, professor al Departament de Lingüística General de la Universitat de Barcelona i especialista en retòrica, ens convida a emprendre un viatge pels intricats i apassionants viaranyes de l'art de la persuasió a *De retòrica. La comunicació persuasiva*. A través de sis capítols, l'autor ens sintetitza els principals aspectes de la gestació, el desenvolupament i les principals característiques d'aquest art, un dels millors llegats que ens han deixat els clàssics i, en conseqüència, un dels pilars de la cultura occidental. Malgrat que ens trobem davant d'un breu assaig de divulgació, la lectura d'aquest llibre demana un lector intel·ligent i curiós i, sobretot, disposat a deixar-se endur per una prosa allunyada de la fredor dels tractats especialitzats i propera a les complexitats lingüístiques que ens proposa tant la literatura com la retòrica, sense oblidar mai l'amenitat i el rigor.

El primer capítol («*Sub iudice*») està dedicat als orígens de la retòrica, estretament lligats a l'activitat judicial; en concret, als recursos per convèncer el tribunal i l'audiència. Còrax i el seu deixeble Tísies, grecs de l'illa de Sicília, són els primers mestres documentats que es dedicaven a ensenyar l'art de la comunicació persuasiva i els primers que van plantejar les parts de l'argumentació: l'exordi o presentació, l'argumentació i la conclusió. Des dels inicis, doncs, queda clar que la retòrica no aspira a la veritat sinó a afermar els arguments propis i a debilitar els dels altres, és a dir, a la versemblança. Però no es tracta de promoure el cinisme sinó de prioritzar un acord entre el que es diu i allò que es demostra. S'evidencia d'aquesta manera que la retòrica, com a art per millorar l'ús de la paraula, va néixer com una forma de lluita per la propietat, les relacions comercials i el poder. De Sicília, el mestratge de Còrax arriba a Atenes i d'aquí a Roma, on assoleix la màxima perfecció. Abans de Roma, però,

cal aturar-se a Atenes, on Antifont va elaborar un programa d'aprenentatge de la retòrica per tal que tothom en pogués fer ús. Els ingredients són tres: un pla ordenat (parts del discurs), uns arguments multiús (tòpics) i una teoria probatòria (versemblança).

Si ens centrem en el pla del discurs, un dels eixos fonamentals de la retòrica, aquest ingredient es basa en el fet que cada cosa ha de ser dita en el seu moment, perquè aquest ordre guia el parlant i l'audiència. Per això, cal distingir-ne quatre parts: exordi, narració, confirmació (amb digressió optativa) i epíleg. A l'exordi l'orador busca captar l'atenció i la benvolença del públic, d'una banda, i anunciar les parts del discurs, de l'altra. A més, ofereix a l'orador uns clixés de presentació per passar del silenci a la parla, el moment més delicat del discurs. La narració presenta els fets i consta de dues parts: l'enunciació dels fets i la descripció de les circumstàncies o comportaments. L'estil en aquesta part ha de ser clar, directe i sense afegits, tot i que subterràniament s'hi desenvolupi una evident tasca ideològica, perquè l'ordre, l'èmfasi, els buits, el veïnatge dels fets, les connotacions, etc. no són innocents. La confirmació aporta i desenvolupa els arguments probatoris o refutadors del que es jutja. En aquest sentit, la retòrica ensenya que la persuasió és saber disposar o ordenar adequadament les parts i recursos argumentatius (per exemple, començar amb dos arguments forts, seguir amb dos de febles i acabar amb un de molt fort). La digressió, o gir en l'argumentació, serveix per a connectar els arguments emprats amb altres fets coneguts per l'auditori. Es basa en la fascinació que provoca ensenyar que el món està format de compartiments connectats per una xarxa subterrània, subtil i capriciosa. L'epíleg (o conclusió) clou el programa, resumeix el discurs i toca els sentiments: és el moment en què l'advocat, com un actor, presenta amb dramatisme la indefensió del seu client o la vilesa del contrari. Si fem una recapitulació de les parts del discurs retòric, ens adonem de la subtil combinació de parts adreçades al cor i al cap dels oïdors. Així, exordi i epíleg són parts simètriques que apellen a les emocions o sentiments, amb la diferència que la primera pretén agradar i la segona commoure. Les altres dues, en canvi, s'adrecen al raonament i són la via de la persuasió: l'orador hi pretén convèncer i al·lisonar. Aquest és, doncs, l'ordre ocult del discurs: agradar, convèncer i commoure.

El segon capítol («Tasca d'esclaus i sofistes») tracta sobre les relacions entre ensenyament i retòrica. En aquest sentit, l'autor destaca que l'ensenyament està lligat des dels clàssics a la convicció que l'art de la paraula pot ser après, perquè no és natural. Això representa un canvi substancial en la història de la humanitat: passar de la paraula ritual (associada a l'aristocràcia) a la paraula cabdal (associada a la democràcia i al mercantilisme). Però això implica també assumir que viure en societat implica entrar en pugna amb els altres a través de la paraula. A continuació, l'autor ens explica que l'objectiu de l'escola entre els grecs era l'ensenyament de la gramàtica com a preparació als estudis superiors, on s'aprenia la retòrica. Per aquesta raó, Laborda compara la gramàtica (les normes i les parts de la llengua) i la filologia (l'estil o les variacions que permeten les regles de la llengua) tot contraposant-les a la retòrica (ús efectiu de la llengua), que situa entre les dues primeres. També ens comenta l'ensenyament dels

progymnasmata o dotze exercicis que s'ensenyaven a l'etapa equivalent a la nostra secundària. La finalitat que tenien era millorar la personalitat del noi (especialment perdre la vergonya a parlar en públic) i preparar-lo per a l'extraversió i la controvèrsia en una societat en què l'art de la paraula era (i és) la clau del món. Així mateix, es comenta l'estreta relació dels sofistes amb la docència, a la qual aportaren la seva convicció que les persones són mal·leables i, per tant, que l'ensenyament les pot fer diferents de com eren, a banda d'imprimir-hi un profund humanisme.

L'autor també esmenta en aquest capítol les tres fonts de la retòrica clàssica: la judicial (els ja citats Còrax i Antifont), la literària (Gòrgies) i la filosòfica (Protàgores). Dedicava especial atenció a les novetats introduïdes per Gòrgies en la retòrica: el discurs *epidíctic* o laudatori i la prosa poètica, un nou gènere que se situa entre la poesia i la retòrica judicial i que fa de l'elocució l'art de saber triar i col·locar les paraules, els quals s'introduiran també en l'ensenyament. Finalment, Laborda fa una síntesi històrica de la posició de la retòrica en l'ensenyament després dels clàssics. Així, a l'edat mitjana la gramàtica prendrà a la retòrica bona part del seu bagatge, especialment l'eloqüència i, per això, les arts liberals del *trivium* (la gramàtica, la retòrica i la lògica o dialèctica) s'aniran confonent. La tradició clàssica lligada a la retòrica perdurà en l'ensenyament fins al XIX, segle en què desapareixerà dels plans d'estudi. Amb tot, l'autor remarca que tota pràctica educativa brolla de la retòrica, nascuda com a necessitat d'aprendre a intervenir en la societat. Per això, qualsevol model educatiu és en el fons una retòrica: una amalgama de saber i acció.

El tercer capítol («Pescadors de perles») versa sobre els elements del discurs i els fonaments filosòfics de la retòrica. Pel que fa a aquest darrer aspecte, la filosofia és la matèria que dona coherència a les tres fonts d'on brolla la retòrica (el dret, l'ensenyament i l'assemblea) i on es basen teòricament les formes i les pràctiques retòriques. En aquest sentit, se subratlla que tres són els filòsofs que hi han fet les aportacions més destacables; Aristòtil és qui legitima el saber retòric formulant-lo com un sistema i relacionant-lo amb la cognició (el poder de la paraula), Ciceró és qui en recull les idees i destaca la triple intenció de la retòrica (delectar, ensenyar i commoure) i Quintilià ordena i classifica tota la tasca anterior. Tots tres, en definitiva, teixeixen la xarxa teòrica en què es basa la retòrica: la classificació de les operacions de la disciplina, les parts del discurs i l'ordenació dels gèneres, tot lligant aquest art a les formes de poder i de la vida social.

A continuació, Laborda se centra en les grans operacions del discurs retòric: la invenció, la composició, l'elocució, la memòria i l'acció. La invenció consisteix a trobar els arguments o idees que fan probable o versemblant la nostra causa i que s'organitzen a través de recursos deductius (entimema), inductius (exemples) o tòpics (*locus*). La disposició o composició rau en el fet de saber ordenar adequadament el que es considera ja un ordre canònic: exordi, narració, confirmació o demostració i epíleg. L'elocució, la part a què es dedica més atenció, és l'operació on els arguments trobats es transformen en paraules belles i s'aconsegueix donar al discurs un to o color particular: l'estil, que pot ser noble (amb la finalitat de convèncer), senzill (per tal de provar uns fets) o temperat (destinat a agradar). En aquesta operació hi tenen un paper molt

rellevant les figures, que estan ben codificades per la retòrica i que poden remetre's al so, el sentit o la construcció dels mots o jugar amb les idees que contenen. Així mateix, també es remarca que amb els romans l'art de parlar bé passa a ser l'art d'escriure bé, per la qual cosa la literatura acaba prenent el lloc al discurs oral: d'aquí vénen les estretes connexions entre literatura i elocució. La memòria consisteix en l'habilitat de recordar l'ordre i el sentit de les paraules del discurs, ja sigui potenciant la natural a través de recursos mnemotècnics (llocs, imatges) o la improvisació. L'acció, finalment, té a veure amb el moment en què el discurs és pronunciat, per la qual cosa la dicció i el gest esdevenen crucials en aquesta operació.

El quart capítol («Glòria i poder») tracta sobre les complexes relacions entre retòrica i poder. L'autor comença recordant-nos que quan ens comuniquem en l'àmbit social, el nostre comportament sempre ve determinat pel que s'espera de la persona i el context on se situa (una situació regulada per uns rols, però també per unes formes i tipus de comunicació). En aquests contextos el jo pesa molt poc i la força del discurs (és a dir, de l'orador), és la de donar sentit a uns fets o interpretacions per tal que siguin compartits per l'auditori, a fi d'aconseguir l'adhesió del públic sense negociar. En aquestes situacions tota persuasió ha d'encadenar tres elements: normes, maneig de significat i adhesió del públic. Pel que fa a les normes, cal recordar que tota conversa s'inicia amb una negociació per establir el marc comú (les formes del com, que s'accepten o rebutgen), per poder passar tot seguit al què o maneig del significat. A l'inici habitualment hi ha confrontació de normes i per això el primer que cal aconseguir és que l'altre accepti unes normes d'inici. Per això, una bona estratègia consisteix a no plantejar el conflicte d'entrada sinó simular que s'accepten les normes de l'altre per poder refutar-les en tot o en part més endavant. A partir de la tragèdia *Juli Cèsar* de Shakespeare, l'autor exemplifica seguidament les regles d'or del debat polític: controlar el què, com, quan i on del discurs o, en altres mots, el maneig del significat. El *què* remet a les estratègies de persuasió: la instrucció (apel·lar a la raó o a l'argument d'autoritat), la sanció (recompensar o sancionar) o l'altruisme (identificar-se amb el públic a través de valors generals o compartits). L'*on* remet a la importància del *tempo*: si actues en segon lloc, per exemple, pots refutar el contrari i tancar el diàleg. El *quan* és el domini del temps: qui més temps parla domina l'altre. El *com* és la combinació de l'habilitat per arribar a les emocions, la dicció i el gest i la capacitat d'interactuar amb l'auditori. Laborda, finalment, ens recorda la importància dels discursos persuasius canalitzats a través dels mitjans de comunicació social a fi de crear cohesió social o identitat comunitària, és a dir, adhesió. Per aquesta raó, el secret de la política rau en la capacitat de crear i innovar formes de comunicació que reforcin els lligams socials, amb la qual cosa es garanteix la cohesió social i la integració dels individus en la comunitat política.

El cinquè capítol («Subjecte i objecte del desig») gira a l'entorn del sentit i la finalitat del llenguatge i, en darrera instància, de la retòrica. Així, cal reconèixer que la humanitat sempre s'ha preguntat què significa parlar. L'individu sap que la paraula és alhora l'instrument per crear i mesurar la veritat, però també és *logos* (raonament). Per això els rètors s'esforcen a esbrinar els mecanismes d'argumentació del *logos*. Par-

lar, doncs, és una producció i intercanvi de símbols que reflecteixen els subjectes i les coses. Però la parla no és només descriptiva, perquè està plenament inserida en la construcció de la realitat personal i social. A partir d'aquí, l'autor se centra en la deconstrucció d'un prejudici molt estès: la parla espontània és l'àmbit de la sinceritat, mentre que la parla retòrica ho és de l'engany o la simulació. A través de l'exemple del procés de socialització d'una nena, Laborda ens demostra que la comunicació és una forma d'interpretació de la realitat que implica saber com es comporten els altres a fi d'obtenir-ne una recompensa o guany. En conseqüència, en els actes de parla hi ha un clar filtratge en la presentació de la realitat, per la qual cosa la sinceritat del discurs ordinari és molt discutible. Pel que fa a la poca sinceritat del discurs retòric, bo i admetent que va néixer com a art de la persuasió, només es diferencia de la comunicació en què és més elaborat. En definitiva, es demostra que no cal saber gramàtica per parlar satisfactòriament ni saber retòrica per persuadir i que, en realitat, la sinceritat és també un procediment retòric.

A continuació, l'autor ens presenta sumàriament les variables de la persuasió: la cura en la forma, la credibilitat de la font, la personalitat dins un context, la complexitat cognitiva, la contrargumentació, entre moltes altres. Algunes són superficials o fàcilment observables, però d'altres, com l'estratègia discursiva, són de natura subterrània. Tanmateix, Laborda prefereix centrar-se en la relació entre les variables de la persuasió i l'autonomia de l'individu, greument amenaçada avui en la societat dels mitjans de comunicació de masses i la publicitat. Així, cal saber que tota transacció comunicativa es dona en una situació, la qual conforma unes realitats i unes restriccions. Però a mesura que hi pesen les variables esmentades es produeix un predomini del context en detriment de l'autonomia de l'individu. En aquest sentit, la novetat de la publicitat i els mitjans de masses rau en el fet que uniformitzen els missatges i homogeneïtzen les identitats. En definitiva, aporten a la cultura contemporània una nova màscara somrient i amable que oculta conductes brutals i conflictes seculars. La retòrica, precisament, com a part del saber humanístic, ens ajuda a palesar l'organització de la subjectivitat social i a mostrar la persuasió, tot diferenciant-la de l'adulació i la seducció, formes subtils de violència.

El sisè i darrer capítol («Peroració: persuasió i cultura de masses») és una hàbil síntesi dels continguts tractats en els capítols precedents que l'autor acompanya d'una reflexió final sobre la importància de la retòrica per desemascarar la pretesa llibertat comunicativa de la cultura de masses contemporània. En aquest sentit, i a través d'exemples on combina les tres variables més importants de la persuasió (emissor, receptor i missatge persuasiu), Laborda ens demostra que quan el receptor no és conscient de la presència del missatge persuasiu, com és el cas de la propaganda o la transmissió subtil de les ideologies, l'emissor (és a dir, el poder polític i econòmic) ens manipula a la seva conveniència, amb la qual cosa es perverteixen els conceptes de llibertat, democràcia i igualtat que, teòricament, fonamenten avui la nostra vida social. Per això, l'autor ens torna a recordar que la retòrica, pel fet de ser una tècnica i una teoria sobre els mecanismes de la persuasió, hauria d'esdevenir un estri decisiu a fi de bastir una alternativa de futur a una societat postindustrial que comença a donar

massa símptomes d'esgotament i autoritarisme. Com diu la saviesa popular, tot està ja inventat, però sovint ens n'oblidem i cal tornar a redescobrir-ho; Xavier Laborda ens ho demostra una vegada més amb aquest excel·lent llibre.

Francesc BERNAT I BALTRONS
Universitat de Barcelona